

А. В. Русак

А. В. РУСАК (Київ)

Генерал А. А. Власов: домисли й правда

Війна де-юре закінчується підписанням акта про капітуляцію, а де-факто — коли з військими почестями похований останній солдат, що віддав життя за мир, за врятування своєї Батьківщини. Гинули воїни не лише на полях битв: помирали від ран у шпиталях, від голоду в концтаборах, від рук катів у тюрмах. Були серед них і сміливці, і боягузи, і праведники, і мученики, і герої, і зражені, і обмовлені.

Починаючи з літа 1942 р., про генерала А. Власова в СРСР писали і говорили тільки як про зрадника. До 1991 р. у всіх публікаціях, що з'явилися в Радянському Союзі, він без жодних доказів звинувачувався в “участі в троцькістській змові 1937—1938 рр.”, у тому, що “вів таємні переговори з німцями і японцями про продаж їм радянських земель”, що влітку 1941 р. “здався під Києвом в полон німцям, пішов на службу до фашистів як шпигун” та ін.

Час неодмінно вносить корективи в наші знання про війну, про людей, які “наближали, як могли, день Перемоги”.

У колишньому СРСР автори одностайно стверджували, що “Власов — зрадник”, і лише в період перебудови почали з'являтися публікації, в яких висновки не були такі категоричні. О. Колесник у монографії “Генерал А. А. Власов — зрадник чи герой?”¹ вперше в СРСР опублікував раніше не відомі документи, котрі розкривають нові факти з життя Власова. Він пише: “І все ж хочу уточнити і свою точку зору, яка зміцнилась в процесі роботи з документами. Явище власовців неоднозначне: серед них були нікчемні зрадники свого народу, країни, котрим не може бути прощення, були й ті, що помилялися, і щиро одержимі ідеєю протистояння “червоному терору”. Зло породжує ще більше зло — це істина”².

Книга А. Бахвалова, опублікована у 1994 р., “Генерал Власов. Зрадник чи герой?”³, написана на підставі закритих архівних матеріалів, кримінально-слідчих справ, що стосуються трагедії 2-ї Ударної армії. У ній розповідається про долі колишніх командирів і червоноармійців, які служили під командуванням А. Власова.

У матеріалах про Власова є спогади публіциста І. Левіна, який в роки війни був розвідником 2-ї Ударної армії. Вийшовши зі своєю частиною з оточення, воював у цій армії до Дня Перемоги⁴.

У 1996 р. в Москві надрукована науково-публіцистична повість В. Філатова “Скільки було обличчя генерала Власова?”⁵. У 1998 р. в Києві опублікована монографія А. Русака “Союзники гітлерівської Німеччини у війні проти СРСР 1941—1945”. У цій праці окремий розділ “Генерал

А. А. Власов — “напівсоюзник” гітлерівців: правда і вимисел, здогади і припущення” присвячений А. Власову і його війську⁶.

Якщо О. Колесник, А. Бахвалов, І. Левін, А. Русак тільки намагаються розібратися в тому, ким же насправді був А. Власов, то московський публіцист В. Філатов, щоправда без достатньо вагомих архівних документів, твердить, що генерал-лейтенант А. А. Власов — спеціально підготовлений ГРУ Червоної армії розвідник, який виконав поставлене перед ним завдання. Він вважає, “що серед тих, хто писав, пише і буде ще писати довго про Власова, є багато кого, але менше за все брехунів, можна сказати, що їх просто немає серед них. Чому? Брехати можна тільки тоді, коли знаєш правду. Є необізнані, фантазери, версифікатори... Тому Андрій Власов у них або “боягуз”, або “зрадник...””⁷

Серед західних авторів трапляються і ті, хто був разом з Власовим або має до подій, що відбувалися, безпосереднє відношення, і ті, хто в різний час написав про них серйозні праці. Це насамперед “першовідкривач” А. Власова В. К. Штрик-Штрикфельдт⁸, протоієрей Олексій Кисельов, який очолював церковну службу в РВА, розвідник і перекладач вермахту С. Фреліх⁹, який працював з Власовим, активний учасник так званого Російського визвольного руху, начальник канцелярії РВА, полковник К. Кроміаді¹⁰, командир 2-го полку 1-ї дивізії РВА В. Артем’єв¹¹, особистий друг, котрий був з А. Власовим до травня 1945 р., О. Казанцев¹², мігрант першої хвилі граф М. Толстой-Милославський¹³. Серед публікацій істориків найбільш значимі праці: Ю. Торвальда¹⁴, Й. Хоффманна¹⁵, Б. Кузнецова¹⁶.

До перебудови, розпочатої М. Горбачовим, західні архіви і різноманітна література, яка виходила у Канаді, Німеччині, США, були практично недоступні для переважної більшості істориків Росії та України. Авторів цих рядків пощастило: в 1994 р. він у Празі купив книжку Й. Хоффманна. Це велика монографія (615 стор.) з дивною назвою “Історія власівської армії” (такої армії, якщо дотримуватися історичної істини, в дійсності не існувало). Незважаючи на це, монографія Й. Хоффманна чи не найбільше за обсягом видання про генерала Власова, яке вийшло на Заході, написане на підставі архівних матеріалів ФРН, праць західних істориків, численних публікацій власівських офіцерів. Автора особливо зацікавив розділ “Похід на Чехію”, у якому розповідається, що власівці врятували Прагу від знищення, не дали змоги американцям увійти в місто і цим допомогли радянським військам виконати їхню місію. Разом з тим, Й. Хоффманн замовчує негідні дії багатьох власівських частин і підрозділів, що використовувалися як охоронні війська на окупованій радянській території, і зовсім не побачив російських добровольців на західному театрі бойових дій. Він пише, що чисельність РВА у період війни становила 1 млн чоловік і що “національний російський рух”, ім’я котрому дав Власов, належить не лише російській історії, але також історії Німеччини. Це прикра помилка Й. Хоффманна. Генерал А. А. Власов ім’я свого для так званого “національного російського руху” не давав. Фашисти у жовтні 1941 р. у Смоленську створили “Російський комітет”, а в цей час “генерал Власов успішно бив німців під Москвою”¹⁷. З появою у полоні А. Власова гітлерівці для пропагандистських цілей використовували його ім’я як найбільш відомого радянського офіцера.

Жоден з радянських воєначальників не зробив такої стрімкої кар’єри, як Андрій Власов. Він не закінчив військової академії, не мав впливових покровителів у Москві, але за два передвоєнні роки на ґрунті сталінських репресій в армії виріс у званні від майора до генерал-майора, а за рік війни — від командира полку до заступника командуючого фронтом. Може, йому посприяла доля?

Але це далеко не так. Восени 1941 р. генерал Власов хворим вибрався з київського котла, а в листопаді був призначений командуючим 20-ю армією Західного фронту. В грудні почався наступ Червоної армії на Солнечногорськ. 12 грудня місто було визволено. І. Еренбург у газеті “Правда” надрукував нарис про генерала Власова, де показав його як сміливого рішучого генерала, дії якого сприяли цьому військовому успіху. Насправді ж він прийняв командування 20-ю армією 20 грудня.

А ось ще одна загадкова сторінка війни і теж пов'язана з А. А. Власовим. Літо 1943 р., йде битва на Курській дузі. В другому оборонному ешелоні німців розташовані військові підрозділи, укомплектовані з добровольців — радянських військовополонених, які погодилися служити у німців. В момент появи перед ними радянських військ вони кидають свої позиції і поспіхом відходять у тил. За таку “нестійкість” Гітлер перекидає російських добровольців на атлантичне узбережжя, і коли там влітку 1944 р. висадились англо-американські війська, росіяни б'ються стійко. Наші союзники нічого не розуміли. Вони чекали, що російські добровольці побіжать до них здаватися, але все вийшло навпаки. І цьому є пояснення. Власівці боялися потрапити у полон до союзників Радянського Союзу. Вони знали про угоду між ними, згідно з якою усі полонені, котрі були громадянами СРСР, підлягали репатріації — поверненню на Батьківщину, а це означало, що їх вдома чекали судові процеси, сталінські концтабори, смерть.

В. Філатов вважає, що, стримуючи союзників на заході, російські добровольці подавали величезну допомогу Червоній армії, яка намагалася першою увійти в Берлін, а вона на цей час знаходилася тільки під Овручем і до Берліна залишалося мінімум 1 тис. км.

В. Філатов аналізує величезну кількість документів, цитує десятки сторінок з мемуарів людей, котрі знали Власова, були разом з ним і тією чи іншою мірою причетні до описаних подій. Прочитавши цю повість, можна подумати: “А чи Власов — зрадник?” Події під Курськом, у Празі, на Західному фронті, до яких причетні російські добровольці, що воювали на боці гітлерівців, дають підстави для роздумів. І не більше!

Переконливо доведено, що РВА складалася не тільки із зрадників, в книзі особистого друга А. Власова О. Казанцева. Він видав мемуари, котрі можна назвати філософським обґрунтуванням російського визвольного руху. І це не випадково. Олександр Степанович Казанцев до революції вчився в Росії в кадетському корпусі, після еміграції закінчив юридичний факультет Белградського університету, перед війною редагував центральний орган НТС — газету “За Росію”. Був з А. Власовим до полонення Радянською армією. Одразу ж після війни він написав книгу “Третя сила”. В 1974 р. вона вийшла другим накладом у видавництві “Посев” (Франкфурт-на-Майні).

У 1995 р. автору вдалося одержати із США два томи опублікованих документів¹⁸ про Власова і Російську визвольну армію. Вони нічого не додали до вже відомого. Сумніви залишились і після перегляду телефільму, створеного в 1996 р. телекомпанією “Німецька хвиля” і фірмою “Зебра” під назвою “Власов — двічі проклятий генерал”.

У 1996 р. побачила світ повість В. Філатова “Скільки було облич у генерала Власова?” В розділі “Замість післямови” А. Кротов пише: “Це відомий публіцист, він прекрасно розуміє різницю між офіційним документом про хід подій і тим, що відбувалося насправді. Його авторська версія: Власов не зрадник, а розвідник, прекрасно підготовлений і майстерно закинутий до німців. Ця версія малопереконлива, якщо її підтверджувати офіційними документами і свідченнями, але виглядає як логічна при

трактуванні подій, котрі відбувалися на заключному етапі Другої світової війни.

Троюрідний небіж козачого генерала П. М. Краснова Микола Миколайович Краснов — активний борець проти Радянської влади — був узятий в полон в Австрії 1945 р. разом з 12-ма генералами білої армії, а також німецьким генералом фон Паннвіцем С. Їх усіх засудили і повісили, а М. М. Краснов відсидів у сталінських концтаборах 10 років і повернувся “додому” на Захід. Там він видав, начебто на замовлення, антивласівські мемуари¹⁹. У цьому немає нічого дивного, бо такі, як М. Краснов, з першого дня перебування А. Власова в Берліні були його найлютішими ворогами. Він їх остерігався більше, ніж СС і гестапо.

Участь російських добровольців у боях на Курській дузі на боці німців була забороненою темою для радянських істориків. Ніхто — ні маршали — безпосередні творці величезної битви, ні комбати, ні командири полків, дивізій, які там здобували велику Перемогу, ні під час війни, ні після неї нічого не писали про цей найбільш інтригуючий момент Великої Вітчизняної війни. А проте Гімлер 1943 р. у ставці Гітлера в Мауервальді під час розбору причин, що призвели до катастрофи в Курській битві, сказав: “...Прориви в розташуванні південних армій були наслідком зради російських добровольчих частин, які були введені в бій всупереч вашій заборони...”²⁰.

Виходить, що під час наступу Червоної армії на північному фланзі німецько-радянського фронту, як твердив Свен Стенберг в книзі “Власов”, у районі Брянськ—Орел і знаходилися російські добровольчі підрозділи, “на допомогу котрих розраховувало командування вермахту”.

Інформація про участь російських добровольців у Курській битві існує давно. Так, у 1973 р. відомий історик В. Дашичев видав два томи документів “Банкрутство стратегії німецького фашизму”. Дашичев наводить розмову фюрера і фельдмаршала фон Клюге 26 липня 1943 р. у ставці вермахту. **Фон Клюге:** “Нічого не поробиш. У нас багато будівельних батальйонів і ще усякої чортівні... Крім того, їх довелося кидати у бій, щоб тільки відбивати атаки противника”²¹.

По-перше, будівельні частини вермахту на тимчасово окупованій території СРСР у 1943 р. в основному формувалися з російських добровольців. А по-друге, що це за такі військові частини, які фон Клюге називає чортівнею і які спроможні були відбивати атаки Червоної армії? Це російські добровольці! Вони були спроможні воювати, однак цього не зробили і залишили свої позиції. Наведений вище документ говорить про те, що про існування російських добровольців і про їх участь у Курській битві був добре обізнаний Гітлер ще до поразки під Курськом і Орлом.

Інформації про роль російських добровольців у Курській битві не відшукати в жодному західному виданні. Що ж відбулося насправді на Курській дузі? Звідки там з’явилося стільки “східних батальйонів”, які так вплинули на хід грандіозної битви Другої світової війни?

Мовчать про це добровольці, які живуть на Заході, — кому там потрібна правда, як вони били американців або англійців. Тих добровольців, яких репатріювали до СРСР, ніхто і не збирався слухати. Вони усі отримали по 25 років сталінських концтаборів.

Серед матеріалів українських авторів, котрі цікавилися проблемою А. Власова і РВА, є декілька праць А. Русака, які видано у Києві і Сан-Франциско. Це насамперед монографія “Союзники гітлерівської Німеччини у війні проти СРСР 1941—1945 рр.” Брошура “Генерал А. А. Власов і його оточення” досі є єдиною публікацією, що з достатньою повнотою розповідає про людей, з якими він працював²².

Складними для прочитання і розуміння залишаються спогади протоієрея православної церкви Олексія Кисельова, який очолював церковну службу РВА. Духовний наставник А. Власова більше за будь-кого знав про його думки і сподівання, але в книгах О. Кисельова²³ багато філософських роздумів про добро, зло, Батьківщину, Росію, однак практично немає нічого про внутрішній світ генерала.

Про А. А. Власова надруковано дуже багато. Всі автори, котрі писали про генерала, користувалися фактично тими самими документами, але кожен з них давав їм своє трактування.

Найголовнішим документальним джерелом могли бути 29 томів кримінальної справи “власівського ядра” — дванадцяти колишніх радянських старших офіцерів і генералів, але уже те, що на суді головував організатор розстрільних процесів 1935—38 рр. генерал-полковник юстиції В. В. Ульріх, що попереднє слідство велось у беріївських катівнях “майстрами” з вибивання визнань, ставить “головний архівний документ” під аргументований сумнів.

Можна сподіватися, що з часом не лише 29 томів кримінальної справи “власівського ядра”, але й багато інших документальних джерел стануть загальновідомими. Велике лихо, що дуже багато матеріалів знищено, а те, що залишилося, сховано в надійних сейфах найтаємніших архівів.

У Центральному архіві Міністерства оборони Російської Федерації (ЦАМО РФ) зібрано значний матеріал про долю 2-ї Ударної армії. У Санкт-Петербурзькому архіві історико-політичних документів зберігаються радіограми Ленінградського штабу партизанського руху, якими він обмінявся 16—24 липня 1942 р. з командиром партизанського загону Сазоновим, котрий у зоні “Любанського котла” розшукував генерала А. Власова. У цьому ж архіві зберігається оперативне зведення, де говориться про полон А. Власова. Ось, мабуть, і все, що можна розшукати в колишніх радянських архівах про нього.

У США найповніше зібрані і доступні матеріали про А. Власова і про рух визволення народів Росії в роки Другої світової війни. Це насамперед Національний архів США (Вашингтон) — NARSA. У ньому знаходяться мікрокопії службових справ відомства Гімлера. Це широкий спектр документів, що свідчать про те, як створювалися національні формування з громадян СРСР, які перед ними ставилися завдання.

Великий інтерес викликають німецькі інструкції, донесення, постанови, рекомендації, накази, що розкривають механізм втягнення радянських людей у так званий “визвольний рух”, з метою використання їх у збройній боротьбі проти радянської держави.

У США є ще один архів — це Центральний архів РВА в Нью-Йорку. У 1956 р. голова Союзу воїнів визвольного руху (СВВР) А. Алдан і голова Північноамериканського відділення Союзу боротьби за визволення народів Росії (СБВНР) М. Шатов в Нью-Йорку створили Архів Російської визвольної армії.

Ідею зібрання цього архіву підтримали члени Комітету об’єднаних власівців (КОВ), Союзу Андріївського прапора (САП) та ін., які вважали це починання важливим і потрібним. Архів РВА фактично є приватною організацією для збирання матеріалів з історії СБВНР. Сьогодні він міститься при Архіві російської і східноєвропейської культури Колумбійського університету (США). У ньому зберігаються документи, рукописні матеріали рідкісних видань, фотографії та ін. Кожен, хто віддав сюди матеріали, може визначити умови їх зберігання.

Крім архіву в Нью-Йорку, який фактично став Центральним архівом РВА, є ще архіви в Аргентині, Канаді.

У Положенні Канадського архіву записано: “...Мета Архіву — зберегти для історії повну документацію Руху... Утворювачі Архіву вважають доцільним за жодних обставин не вивозити зібрані матеріали до країн, де вже наявні колекції матеріалів про Рух. Архів залишатиметься в Канаді до повалення комуністичного ладу в Росії”²⁴.

В Архіві РВА (Нью-Йорк) зібрано дуже великий матеріал. Його співробітники проводять серйозну дослідницьку роботу. Так, в період між 1961 і 1973 р. в архіві підготовлено і Всеслов'янським видавництвом в Нью-Йорку опубліковано п'ять томів Бібліографії СБВНР. Це видання унікальне, бо в ньому подано перелік публікацій за період з 1942 до 1972 р. майже двадцятьма мовами. Для дослідника історії СБВНР Бібліографія — незамінний посібник, що допоможе в пошуках історичної істини в будь-якому, навіть найбільш заплутаному, питанні, котре торкається СБВНР і РВА. У 1962 р. працівники Архіву РВА брали активну участь у підготовці програми для телекомпанії СВ. У грудні 1962 р. телефільм “Приречена армія” (Історія РВА) був вперше показаний в Нью-Йорку. Після цього він багато разів демонструвався на різних телеканалах США, Канади, Англії тощо.

Засновник Архіву РВА М. Шатов у 1966 р. видав в Нью-Йорку перший том під назвою “Матеріали і документи визвольного руху народів Росії у роки Другої світової війни (1941—1945)”, а через три роки вийшов другий том цих матеріалів.

Багато подій, які відбувалися в період Другої світової війни, через 55 років після її завершення, як у нас, так і на Заході зазнають переоцінки, переосмислення. І це нормальне явище. Нічого немає таємного, що б не ставало колись відомим. Так і з А. Власовим.

Генерал-лейтенант А. Власов і керована ним Російська визвольна армія навіть сьогодні не можуть бути поціновані так, як вони цього заслуговують, через такі причини:

1. Архіви РФ, де зберігаються документи про А. Власова і РВА, закриті, а коли до них одержать доступ історики і публіцисти, — ніхто не знає.
2. Архіви РВА, які зберігаються в США, Канаді й Аргентині, містять в основному спогади учасників РВА, але там практично відсутні оригінали документів. Відомо, що весь архів РВА був знищений у травні 1945 р.
3. У спогадах учасників РВА, що живуть на Заході, описуються події 1941/45 рр. досить тенденційно. Вони намагаються як можна вигідніше показати насамперед себе.

Власівцям, котрі повернулися після війни в СРСР, було не до мемуарів — всі вони були відправлені на 25 років на уранові рудники Казахстану чи вугільні шахти Заполяр'я. Відбувши покарання, мало хто повернувся додому. Ближче 101 км до Москви, Ленінграда, столиць союзних республік вони не мали права проживати. Багато хто і після відбуття покарання перебував під наглядом органів держбезпеки. Про які спогади можна було думати? Тому і у перебудовний час власівці нічого не опублікували ні в Росії, ні в Україні.

4. Генерал А. Власов у західних авторів — борець зі сталінізмом; у радянських — зрадник, у пострадянських — герой. Найнеймовірніше, що всі автори користуються практично одними документами, а висновки роблять протилежні! І відбувається це не тому, що “західники” — А. Артем'єв, А. Кисельов, Б. Кузнецов, С. Фреліх, Ю. Торвальд, Й. Хоффманн, В. Штрик-Штрикфельдт та інші більш обізнані, ніж радянські А. Бахвалов, А. Колесник, І. Левин чи пострадянські В. Філатов, А. Русак.

Західні автори в основному — безпосередні учасники описуваних подій, і вони, природно, бачили і бачать у А. Власові свого вождя, борця з

тоталітарним сталінським режимом. Для них припущення, що А. Власов — радянський розвідник, перекреслює, ставить хрест на всьому, за що вони воювали, чому присвятили своє життя.

Безперечні факти: генерал А. Власов перекинувся на бік німців, закликав до повалення Радянської влади, очолив Російську визвольну армію.

Однак в його поведінці є моменти, які неможливо пояснити бажанням за допомогою німців створити Російську державу без комуністів.

Інформації для роздумів достатньо. Власов людина, яка стала генералом, отримала високі посади у Червоній армії не за безперечні здібності, вдале проведення військової операції, відмінне закінчення академії, захист дисертації. Нічого подібного. А. Власов виріс на хвилі сталінських чисток у Червоній армії, коли загинули у катівнях найбільш талановиті, обдаровані, освічені офіцери. Серед тих, котрі залишилися не репресованими, не виключено, що А. Власов був кращим. Однак не настільки, щоб прийняти вірне рішення, коли потрапив у полон до німців. Автор вважає, що А. Власов людина, яка заплуталася у непролазних хащах великої війни, тому його поведінка в деяких ситуаціях нам сьогодні незрозуміла. Час і наполеглива праця істориків мають дати відповіді на багато питань, пов'язаних з генералом А. Власовим та РВА.

¹ Колесник А. Генерал Власов — предатель или герой? — М., 1991. — 175 с.

² Там же. — С. 57.

³ Бахвалов А. Генерал Власов. Предатель или герой? — СПб., 1994. — 164 с.

⁴ Левин И. Генерал Власов: по ту и эту линию фронта. — Мурманск, 1995. — 112 с.

⁵ Филатов В. Библиотека журнала “Молодая гвардия”. — Т. 2. Серия “Преследования против России и русского народа”. — М., 1995. — 414 с.

⁶ Русак А. В. Союзники гитлеровской Германии в войне против СССР 1941—1945 гг. — К., 1998. — 296 с.

⁷ Филатов В. Указ. произв. — С. 249.

⁸ Штрик-Штрикфельдт В. Против Сталина и Гитлера. — Париж, 1993. — 210 с.

⁹ Фрелих С. Генерал Власов: русские и немцы между Гитлером и Сталиным. — Кельн, 1987. — 196 с.

¹⁰ Кромиади К. За землю, за волю... — Сан-Франциско, 1980. — 297 с.

¹¹ Артемьев В. Первая дивизия РОА (Материалы к истории освободительного движения народов России (1941—1945)). — Нью-Йорк, 1974. — 302 с.

¹² Казанцев А. Третья сила. — Франкфурт-на-Майне, 1974. — 285 с.

¹³ Толстой-Милославский Н. Жертвы Ялты (Исследования новейшей русской истории). Под общей ред. И. Солженицына. — Париж, 1988. — 525 с.

¹⁴ Торвальд Ю. Очерки к истории (По книге Ю. Торвальда “Бог хотел их ослепить”). — Торонто, 1965. — С. 210.

¹⁵ Хоффманн Й. История власовской армии. Под общей ред. И. Солженицына. — Париж, 1990. — 615 с.

¹⁶ Кузнецов Б. М. В угоду Сталину. Годы 1945—1946. — Нью-Йорк, 1954. — 254 с.

¹⁷ Русак А. В. Указ. произв. — С. 219—220.

¹⁸ Шатов М. В. Материалы и документы освободительного движения народов России в годы Второй мировой войны (1941—1965). — Нью-Йорк, 1966. — С. 218.

¹⁹ Краснов П. М. Незабываемое 1945—1956. — Сан-Франциско, 1957. — 218 с.

²⁰ Торвальд Ю. Указ. произв. — С. 235.

²¹ Дашичев В. И. Банкротство стратегии германского фашизма. Исторические очерки. Документы и материалы. — Т. 2. — М., 1973. — С. 425.

²² Русак А. В. Генерал А. А. Власов — “полусоюзник” гитлеровцев: правда и вымысел, догадки и предположения // Материалы Международной научной конференции “Русское освободительное движение”. — Сан-Франциско, 1998. — Т. 1. — С. 242; Русак А. В. Генерал Власов и его соратники. — Сан-Франциско, 1997. — 50 с.

²³ Киселев А. Облик генерала Власова. — Париж, 1985. — 225 с.; Киселев А. Внутренний мир генерала Власова. — Париж, 1989. — 196 с.

²⁴ Шатов М. В. Материалы и документы освободительного движения народов России в годы Второй мировой войны (1941—1965). — Нью-Йорк, 1966. — С. 58.